

МІСТОБУДУВАННЯDOI: <https://doi.org/10.32347/2077-3455.2022.64.169-178>

УДК 711.11

Гончарик Роман Петрович
*старший викладач кафедри
архітектури та будівництва
ЗВО «Університет Короля Данила»
roman.honcharyk@ukd.edu.ua
<http://orcid.org/0000-0001-7658-8275>*

**АРХІТЕКТУРНО-ПЛАНУВАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ФОРМУВАННЯ
РОЗВИТКУ ЖИТЛОВОЇ АРХІТЕКТУРИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА В
ПЕРІОД 1944-1989 РОКІВ**

Анотація: починаючи від XIII ст. вимальовуються виразні відмінності в розвитку міст у регіоні, що обумовлюються різним рівнем суспільно-економічного розвитку, політичною ситуацією (входженням регіону до складу різних держав) тощо. У зв'язку з цим поселення регіону переживають різні морфологічні трансформації. Ці зміни часто мали різноманітний характер в окремих регіонах. Розглядаючи процес формування нового архітектурного образу центрів західноукраїнських міст протягом 1944–1989 рр., звертається увагу на те, що це двадцятиліття характерне перевагою технократичних принципів і постулатів, штучним відділенням архітектури від її загальнокультурних основ. Орієнтація на кількісно-технологічні показники нівелює просторову сутність архітектури та виводить її із загальнокультурного контексту. Дотримання директивно заданого напрямку переваги «нового» над «старим» мало також негативні наслідки для формування образу центрів малих історичних міст. Друге покоління генеральних планів цих міст, опрацьоване у 1960-х роках, передбачало перш за все функціональне зонування території.

Образ міста Івано-Франківська формувався протягом тривалого часу, шляхом поступових доповнень і змін історичної та просторової структури. В даній статті розглядається період з 1944-1989 р. в архітектурі міста Івано-Франківська. Розкриваються основні етапи розвитку радянської архітектури та відбувається оцінка архітектурно-просторових змін, житлового будівництва в місті.

В цей період розвиток архітектурно-планувальної структури міста відповідає тогочасним вимогам містобудування та зосереджується на нових

промислових підприємств і складах. Упорядкування житлових районів і мікрорайонів із створенням необхідного комплексу закладів культурно-побутового обслуговування населення та зелених насаджень.

Розвиток центральної частини міста полягає в тому, що, історично сформовану вуличну мережу було загалом збережено, а квартальну забудову доповнено численними будинками - «пломбами» середньої поверховості. Їхній архітектурний образ суттєво збагачується елементи регіональної народної архітектури, що позитивно сприймається, як у професійному середовищі, так і мешканців міста.

Ключові слова: будівництво; зміни в просторі; житлове будівництво.

Постановка проблеми. Існуючі дослідження не дають можливості на повну характеристику початків містобудування в регіоні та процесу формування найстарших форм, що обумовили виникнення міста. Проблематика статті полягає в потребі наукового аналізу та визначення основних етапів архітектурно-просторового розвитку м. Івано-Франківська у 1944-1989 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана проблематика відзначається незначною кількістю наукових публікацій.

Тому за основу взято періодичну літературу та архівні матеріали обмірних креслень центральної історичної частини міста. До уваги було взято періодичну літературу (газету «Прикарпатська правда») та інтерв'ю архітекторів, які вивчали та досліджували архітектурно-просторові зміни в містах західного регіону України 1944-1989 рр.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз архітектурно - планувальних змін та розвиток формування забудови Івано-Франківська. Вивчення стану житлового будівництва в радянський період. Аналіз та оцінка змін у житловому будівництві та технічній інфраструктурі під дією соціально-економічних чинників.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Доісторичні формування житлової забудови Івано-Франківська.

Історичний розвиток регіону — політична, суспільно-демографічна та екологічна ситуації вплинули не тільки на відмінності розвитку окремих міст, а й на систему розселення. Починаючи від XIII ст. вимальовуються виразні відмінності в розвитку міст у регіоні, що обумовлюються різним рівнем суспільно-економічного розвитку, політичною ситуацією (входженням регіону до складу різних держав) тощо. У зв'язку з цим поселення регіону переживають різні морфологічні трансформації. Ці зміни часто мали різноманітний характер в окремих регіонах. Виникало це зі змінності політичних систем у західному

регіоні України, а відповідно і політичної приналежності регіону, які впродовж сотень років знаходились у структурі чужих держав, підпадали під вплив їх культури, відмінним господарським концепціям та певним «зразкам» організації простору екзистенції населення. Так було, коли ці землі творили окреме давньоруське князівство, а пізніше ввійшли до складу Польщі, а потім Австрійської та Австро-Угорської імперії, а також короткого міжвоєнного періоду входження до Чехії.

Існуючі дослідження не дають можливості на повну характеристику початків містобудування в регіоні та процесу формування найстарших форм, що обумовили виникнення міст. Стосується це передусім періоду початку, тобто періоду середньовіччя. Десятиліттями основним джерелом інформації про найдавніші часи місто творення були дослідження істориків та етнографів. Умовою виникнення міських поселень був високий рівень господарювання (рільнича, лісогосподарська та діяльність з відгодівлі тварин), яка створила умови для утримання людей, що займались іншими видами діяльності.

Містоутворювальні чинники були різноманітні, хоч у більшості переконань це були розвиток торгівлі та обміну, ремесла, політичні умови та пов'язана з ними культова сфера. Таким чином, до середини XVII ст. найтипівішим міським поселенням регіону було невелике поселення, добре захищене природними умовами та укріпленнями, у передмістях розвивались торгівля та ремесла. Центр господарського життя переноситься із центральної частини в передмістя. Тут розвивались ринки, корчми, святині та монастирі, а також будинки заможних мешканців.

Місто Івано-Франківськ (колишній Станіславів) було засноване в 1662 р. Андрієм Потоцьким, представником давнього галицького шляхетського роду, на місці стародавнього українського села Заболоття.

Місто-фортеця було споруджене в короткий термін (5 місяців) за проектом Франсуа Корассіні з Авіньйону (Франція) у формі правильного шестикутника з додатковими бастіонами, редутами і фортом. На вістрях шестикутника розташувались бастіони – зовнішні п'ятикутні укріплення, що дозволяли здійснювати флангуючий мушкетний обстріл вздовж стін. Поперечний розріз стін складав земляний вал завширшки 20 – 30 м, зміцнений ззовні дубовими колодами. Вже після 15 років заснування Станіславівська фортеця була настільки сильною, що змогла зупинити у 1672 р. величезну турецьку армію, витримавши тривалу облогу.

Роботи над зміцненням Станіславівської фортеці продовжувались до середини XVIII ст. В 1679-1682 р.р. інженер Кароль Бенуа удосконалив фортецю у напрямі новозбудованого замку – палацу Потоцького. Близько 1680 р. твердиня набирає поздовжнього плану. В 1734 – 1750 рр. частокіл був

замінений на камінь і цеглу, а арсенал повністю перебудований. Мури стали цегляними, а брами – кам'яними. Всього налічувалося сім великих і малих фортечних бастіонів. Висота фортечних мурів сягала 10 м. Фортецю оперізували земляні вали, за ними тяглися рови, що заповнювалися водою з Бистриць і в місто можна було потрапити тільки через перекидні мости, які опускалися за допомогою ручних коловоротів – відкривалася міська брама. З півдня доступ до фортеці перекривався Чорним лісом та смугою суцільних боліт.

За давньоєвропейськими канонами містобудування в містах, що мали магдебурзьке право, головною площею була площа Ринок зі спорудженою на ній Ратушею, яка була не тільки органом самоврядування і окрасою міста, але й сторожовою вежею, найвищим пунктом міста-фортеці, з якої велися постійні спостереження чи не наближається до міста ворог та чи не спалахнула десь пожежа. У самій ратуші знаходився магістрат, суд та крамниці. Перше приміщення ратуші було дерев'яним.

У 1699 р. було завершено будівництво мурованої ратуші. Кожна сторона Ринку була щільно забудована будинками, що як правило, не могли бути вищими двох, а пізніше трьох поверхів і не ширшими трьох – чотирьох вікон. Це – вимога традиції містобудування за магдебурзьким правом і було продиктовано міркуваннями безпеки. Загальна площа тогочасного Ринку становила 9667 м². На ній могло розміститися майже 34 тис. осіб з розрахунку 4 людини на 1 м².

2. Житлова забудова Івано-Франківська радянського періоду

Хаотична забудова та вузькі вулички старого Станіслава стали основним аргументом для соціалістичної перебудови радянського міста. Проект реконструкції 1946 р. передбачав нівелювання цих «недоліків». У статті до газети «Прикарпатська правда» начальник обласного відділу в справах архітектури В. Ключко аргументував потребу реконструкції Станіслава саме тим, що він «побудований за невдалим принципом будівництва, хаотично»[3].

«Незважаючи на те, що радіально-кільцева система, за принципом якої побудований Станіслав, є однією з кращих систем будування, вулична сітка створює враження чогось стихійного, безпланового, – зазначував у газетній статті чиновник-архітектор. – Впадає в око відсутність єдиної системи – в місті немає виразних майданів, будинки часто не гармоніюють один з другим. Місто не має певного центру. Пасажирський і товарний залізничні вузли, а головне, паровозоремонтний завод, вклинилися в центральний район міста, розрізали його й припинили розвиток міста в східному напрямку. Відсутність головних та кільцевих магістралей створює таке становище, що автогужовий транспорт заповнює єдину пов'язуючу магістраль – одну з центральних вулиць міста –

Радянську (тепер Незалежності – Б.С.). Проїзд по більшості вулиць ускладнюється їх надзвичайною вузькістю. Завданням реконструкції міста є, перш за все, створення його центру. Ряд факторів, адміністративних та побутових, показали, що він має бути створений в районі колишньої ратушної площі, міського ринку та найближчих кварталів. Проектом передбачається спорудження в центрі міста будівель для міської Ради, музею, оперного театру, монументів Леніна, Сталіна, героїв Великої Вітчизняної війни, а також побудова постійної трибуни. На привокзальній площі намічається будівництво закладів для обслуговування приїжджих: готелю, ресторанів, будинку колгоспника та інших. За парком імені Шевченка заплановано створити фізкультурний центр міста. Там будуть влаштовані спортивні майданчики, стадіони, купальні, а також побудований палац фізкультурників. Станіслав має всі дані і можливості стати красивим, зеленим, чистим містом» [3].

Проектом цієї реконструкції також було передбачено створення двох промислових зон – Хриплинського вузла та ділянки легкої індустрії в районі шкірзаводу. Житлові райони умовно поділили на три територіальні групи: багатоповерхової, малоповерхової й індивідуальної забудови. Старі будинки в історичній частині міста, на думку проєктантів, слід було капітально відремонтувати.

В 1940–1950-х роках перед архітекторами постало складне завдання реконструкції міста, створення нових архітектурних ансамблів, площ, кварталів, вулиць, парків. Основна увага була приділена відновленню зруйнованих будинків міста та функціональному переосвоєнню існуючих будинків і споруд.

Багатоповерхова одноманітна забудова центру знівелювала характерні особливості природного простору центру міста і сформувала його загально невизначений образ. Намагання «вільно», тобто без належного поєднання з оточенням розташувати у просторі центру Івано-Франківська за розмірами нові громадські будівлі (за дещо переробленими типовими проєктами), а також багатоповерхові житлові будинки створило випадкові зіставлення окремих будівель чи їх груп, позбавлених цілісного ансамблевого задуму. Механічне збільшення поверховості забудови при одночасній схематизації і спрощеності її архітектурного образу мало у центрах міст загально негативний композиційний ефект, призводячи до «багатоповерхової» одноманітності.

Новий етап у проєктуванні та будівництві житла настав у 2-ій половині 1950-х років. Після постанови 1955 р. про боротьбу з надмірностями в архітектурі було відмінено обмеження 1934 р., що регламентували мінімальну кубатуру житлових приміщень. Згідно з тогочасними утопічними уявленнями про майбутнє повсякденне життя людини індивідуальний побут мав

поступитися колективному. Вважалося недоцільним будівництво великих кухонних та підсобних приміщень, оскільки люди будуть користуватися послугами підприємств сфери послуг.

Житлове будівництво в Україні в 1970-1975-х роках мало свою специфіку. Нова влада відмовилася від утопічних гасел попередників. Квартири у новозбудованих кварталах вже мали набагато більшу площу допоміжних приміщень. Лише за період з 1970 р. по 1975 р. питома вага площі допоміжних приміщень виросла на 2–3% [9, с265]. Розміри житлових кімнат зростали повільніше, ніж площа кухонь, ванних кімнат, балконів, коридорів тощо.

У житловому будівництві Івано-Франківська наймасштабнішою була програма 1960-х років, в якій ставилось завдання забезпечення кожної сім'ї окремою квартирою. Масове житлове будівництво велось на вільних землях за міською межею на територіях колишніх селищ, що були приєднані до міста у різні періоди і забудовані малоповерховим, часто малоцінним житлом, без достатньо розвиненої інфраструктури. Так у 1950-60-х роках до міста було приєднано мікрорайон Софіївка, села Пасічна та Опришівці. Основними районами житлової забудови була північно-західна частина міста. Досить поширеним було будівництво так званих «хрущовок» серії «1-434С». До основних особливостей «хрущовок» слід віднести невеликі площі квартир, слабку звукоізоляцію, відсутність ліфтів і сміттєпроводів [8]. Крім того, стелі в квартирах досягали висоти від 2,48 до 2,5 метрів. Кімнати у квартирах мають мінімально можливі розміри, які відповідали встановленим стандартам, розробленим з урахуванням розрахункового комфорту проживання в них, виведеного, щоб зрівняти вартість по квартирному заселення сімей з вартістю по кімнатного заселення в квартирах старого типу.

У 1963р. було побудовано біля тридцяти житлових будинків, в тому числі двадцять два багатоповерхових будинків по вул. Московській (нині вул. Бельведерська).

Найбільшої масовості житлове будівництво набуло у 70–75-х рр. ХХ ст. У цей період з'явилися нові житлові райони, зокрема, на вулицях Бельведерській, Набережна. У містах, фактично всюди перейшли на спорудження дев'ятиповерхових будинків, що значно сприяло економії міського земельного фонду. У результаті такої політики за 25 років (1950–1975 рр.) житловий фонд міста зріс у 1,2 рази [10]. Фінансування будівництва житла на 90 % здійснювалось за рахунок державних коштів, решта 10 % відсотків припадало на будівництво за кошти підприємств та на індивідуальне будівництво.

У другій половині ХХ сторіччя місто Івано-Франківськ поглинуло села Софіївку, Вовчинець, Рінь, Микитинці, Угорники, Опришівці, Хриплин, Крихівці, Пасічну. У 1978-му затверджено генеральний план Івано-

Франківська, який розробив інститут Діпромісто». При розробці планувальної структури мікрорайону Пасічна Броніслав Мартин був головним архітектором у співавторстві з архітекторами Ярославом Гуменюком та Ярославом Процаком. Розробка полягала у прив'язці типових п'яти- та дев'ятиповерхових житлових будинків з інфраструктурою з урахуванням рельєфу території. Комунікації було прокладено від вул. Галицької аж до залізничної колії, але потім з'ясувалося, що частина цієї землі не належить місту. [1, 93-94 с].

Висновки. Переломним моментом для міста був перехід до соціалістичного господарювання та способу життя. Зміни, які започаткувало входження до соціалістичної ери, обумовили перш за все зміни в образі міст та їх архітектурі, зміні функцій та форм організації простору. Стан простору радянських міст значною мірою пов'язується з їх історичним минулим, як і з наслідками соціалістичної урбанізації та розвитку промисловості.

Трансформація устрою спричинила зменшення різноманітності житлової забудови. У дорадянський період забудовувались території нежитків. У радянський період на околицях міст виникали квартали багатородинної забудови. В цей період на приміських і сільських територіях, які були долучені в адміністративні межі міст, виникали житлові квартали. Розвинулась багатоквартирна забудова. Разом зі зникненням з території міст сільськогосподарської діяльності відбулось поступове переосвоєння забудови з городами на забудову однородинну ущільнену.

Території житлової забудови неоднорідні відносно типів будинків та розпланування. Практика проектування житлових приміщень у вказаний період була відокремлена від реальних потреб людини, не враховувала справжніх реалій побуту городян. У результаті свідомого спрощення традиційного еталона житла, в умовах гострого дефіциту житлової площі можна побачити в квартирах городян парадні завжди зачинені кімнати

Список використаних джерел:

1. Заварихин С. П. Советская архитектура (1917 середина 1950-х гг.): учеб. пособие – Л., 1984. 96 с.
2. Дві карти міста. Прикарпатська правда URL: <http://ifportal.net/articles/full/43915> (дата звернення: 17.09.2022).
3. Гаркот І. Архітектор Іван Гринів. Своя хата. – 1997. – № 1–2. – С. 30–33
4. Горшеньов К. Майбутнє Станіславова. Газета Прикарпатська правда URL: <https://zbruc.eu/node/11991> (дата звернення: 17.09.2022).
5. Греков А.С. Формирование жилищных структур в исторически сложившейся застройке городов Юга Украины (на материалах г. Одессы):

Автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. архитектуры. / А.С. Греков. – К., 1989. – 19 с.

6. Держархів Івано-Франківської обл.,- Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 3093, арк. 95.

7. Жилище в России: век XX. Архитектура и социальная история Ред. У. Брумфилд, Б. Рубл. – М.: Три квадрата, 2002. – 192 с.

8. Зинченко, М.Ю. Жилищное строительство в городах БССР в середине 1950-х – 1960-е гг. БДУ: наук. зб. Вып. 5 / рэдкал.: У.К. Коршук (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БДУ, 2010. – С. 39–47.

9. Народне господарство Української РСР в 1989 р. / Статистичний щорічник. – К., 1989. – 492 с.

10. Укрзахідпроектреставрація: Вісник. – 1996. – Ч. 5. – С. 31–43.

11. Вікіпедія /111-96 (серія домов) URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/111-96> (дата звернення: 17.09.2022).

12. Скваврон Б. Примара промисловості/Б.Скваврон // газета Галицький кориспонтент/ URL: <http://www.gk-press.if.ua/node/7511> (дата звернення: 17.09.2022).

References

1. Zavarikhin S.P. Soviet architecture (1917-mid-1950s): textbook. Allowance [Sovetskaia arkhytektura (1917 seredyna 1950-kh hh.): ucheb. posobyu] - L., 1984. 96 p. (in Russian).

2. Two city maps. Prykarpatska Pravda [Dvi karty mista. Prykarpatska pravda] URL: <http://ifportal.net/articles/full/43915> (access date: 09/17/2022). (in Ukrainian).

3. Harkot I. Architect Ivan Hryniv. Your own house. [Arkhitektor Ivan Hryniv. Svoia khata.]– 1997. – No. 1–2. – P-p. 30–33 (in Ukrainian).

4. Horshenov K. The future of Stanislavov. Newspaper Prykarpatska Pravda [Maybutne Stanislavova. Hazeta Prykarpatska Pravda] URL: <https://zbruc.eu/node/11991> (access date: 17.09.2022). (in Ukrainian).

5. Grekov A.S. The formation of housing structures in the historically developed urban development of the South of Ukraine (based on the materials of the city of Odessa): Autoref. diss. for the competition of scientists. candidate degree architecture. [Formirovanie zhilischnyih struktur v istoricheski slozhivsheysya zastroyke gorodov Yuga Ukrainyi (na materialah g. Odessyi)] - K., 1989. - 19 p. (in Russian).

6. Derzarchiv of the Ivano-Frankivsk region, [Derzharkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti] - F. P–1. Op. 1. Ref. 3093, sheet 95. (in Ukrainian).

7. Housing in Russia: XX century. Architecture and social history [Zhilische v rossii: vek HH. Arhitektura i sotsialnaya istoriya] Ed. W. Broomfield, B. Ruble. - Moscow: Three Squares, 2002. - 192 p. (in Russian).

8. Zinchenko, M.Yu. Housing construction in the cities of the BSSR in the mid-1950s - 1960s. [Zhilischnoe stroitelstvo v gorodah BSSR v seredine 1950-h – 1960-e gg.] Proceedings of the History Faculty of BSU: Nauk. coll. issue 5 / editor: U.K. Korshuk (adc. ed.) [etc.]. – Minsk: BSU, 2010. – P-p. 39–47. (in Russian).

9. National economy of the Ukrainian SSR in 1989. [Narodne gospodarstvo Ukrayinskoyi RSR v 1989 r] Statistical yearbook. - K., 1989. - 492 p. (in Ukrainian).

10. Ukrzakhidproektrestavratsiya: Visnyk. [Ukrzahidproektrestavratsiya: Visnik chastuna 5] -. 1996. – Part 5. – P-p. 31– 43. (in Ukrainian).

11. Wikipedia /111-96 (series of houses) [111-96 (seriya domov)] URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/111-96> (access date: 09/17/2022). (in Russian).

12. Skvavron B. The spirit of industry. Halytskyi Correspondent newspaper. [Primara promislovost. Gazeta Galitskiy korisponent] URL: <http://www.gk-press.if.ua/node/7511> (access date: 09/17/2022). (in Ukrainian).

Abstract

Honcharyk Roman, Senior teacher of the department architecture and construction King Danylo University, Ivano-Frankivsk, Ukraine.

Architectural and planning organization of the formation of the development of residential architecture in Ivano-Frankivsk in the period 1944-1989

Starting from the XIII century. clear differences in the development of cities in the region are emerging, which are caused by different levels of socio-economic development, political situation (the region is part of different states), etc. In this connection, the settlements of the region are experiencing various morphological transformations. These changes often had a diverse character in individual regions. Examining the process of forming a new architectural image of the centers of Western Ukrainian cities during 1944–1989, attention is drawn to the fact that this twenty-year period is characterized by the predominance of technocratic principles and postulates, the artificial separation of architecture from its general cultural foundations. Focusing on quantitative and technological indicators levels the spatial essence of architecture and takes it out of the general cultural context. Adherence to the prescriptive direction of the preference of the "new" over the "old" also had negative consequences for the formation of the image of the centers of small historical towns. The second generation of general plans of these cities, worked out in the 1960s, provided primarily for the functional zoning of the territory.

The image of the city of Ivano-Frankivsk was formed over a long time, through gradual additions and changes in the historical and spatial structure. This article examines the period from 1944-1989 in the architecture of the city of Ivano-Frankivsk. The basic stages of the development of Soviet architecture are revealed

and an assessment of architectural and spatial changes and housing construction in the city is made.

During this period, the development of the architectural and planning structure of the city meets the contemporary requirements of urban planning and focuses on new industrial enterprises and warehouses. Arrangement of residential areas and micro-districts with the creation of the necessary complex of institutions for cultural and household services of the population and green spaces.

The development of the central part of the city consists in the fact that the historically formed street network was generally preserved, and the neighborhood development was supplemented with numerous houses - "seals" of medium storeys. Their architectural image is significantly enriched with elements of regional folk architecture, which is positively perceived by both the professional environment and city residents.

Keywords: construction; changes in space; residential construction